

Martin Persson

Ruotsinkieliset lainasanat suomessa ja mitä niistä opimme – osa II

Tämän artikkelisarjan ensimmäisessä osassa puhuimme muun muassa siitä, että suomen tavarakenteessa on asetettu tiukemmat vaatimukset konsonanteille kuin ruotsin tavarakenteessa. Sanoja lainattaessa asia on ratkaistu vähentämällä konsonanttien määrä sanan alussa yhteen sekä lisäämällä sanan loppuun vokaali, jottei sana päättyisi konsonantiin. Puhuimme myös siitä, ettei suomessa ole historiallisesti tehty eroa soinnillisten ja soinnittomien äänteiden (p/b, t/d, k/g, f/v) välillä. Nämä seikat ovat yhdessä johtaneet siihen, että ruotsin sanat mos, tiger, sedel, mandel, bacon, fjäder, fikon, gaffel, spenat ja dräng ovat saaneet suomessa muodot muusi, tiikeri, seteli, manteli, taateli, pekoni, vieteri, viikuna, (murteellinen) kahveli, pinaatti ja renki.

Selvitimme myös, miksi sanojen kurkku ja kakku kaltaisissa sanoissa on eri loppuvokaali kuin nykyruotsin sanoissa gurka ja kaka. Selitys on, että ruotsin substantiiveilla oli aiem-

min kaasustaivutus ja että näiden sanojen taivutusmuodot olivat gurku ja kaku, ja siinä muodossa ne siis on lainattu suomeen. Jatkaamme juuri siitä!

Tyyny ja vokaaliharmonia

Mitä arvelisimme syntyvän tulokseksi, kun suomeen lainataan sana *dyna*? Artikkelisarjan viime osan perusteella saattaisimme ehkä odottaa muotoa **tyynu* – jossa *d* on vaihtunut *t:ksi* ja jonka perustana on käytetty vanhaa taivutusmuotoa, mikä selittäisi loppuvokaalin. Tässä tapauksessa meidän on kuitenkin otettava huomioon myös suomen vokaaliharmonia, joka tarkoittaa sitä, että *y*, *ä* ja *ö* pysyvät yhdessä satoi tai paistoi, kun taas *a*, *o* ja *u* mieluiten viihtyvät keskenään (*e* ja *i* ovat tässä yhteydessä neutraaleja.) Tämän vuoksi suomenkielinen muoto on *tyyny*. Saman harmoniavaatimuksen vuoksi ruotsin *sylta* on suomeksi *syltty* (siis jouluruoan nimityksenä) ja ruotsin *brygga* on Oulun

murteessa *ryky*. Alkuperäiset ruotsinkieliset muodot olivat siis suunnilleen *syltu* ja *brygu*, mutta koska *y* ja *u* kuuluvat kilpaileviin harmoniaryhmiin, asia ratkaistiin vaihtamalla suomenkielisten sanojen loppuvokaaliksi *y*. Näiden hieman hankalien sanojen lisäksi, joissa on koko kuvan saamiseksi tunnettava myös ruotsin vanhempaa kielioppia, vokaa-liharmonian seurauksia on nähtävissä myös sanoissa *lääkäri* (ei **lääkari*), ruotsiksi *läkare*, sekä parissa *peruna* 'potatis' ja *päärynä* 'päron', jotka muodostavat kaksi erilaista ratkaisua suomeen huonosti sopivan sanan (*jord*)*päron* suomentamiseksi.

Ämbar-sanan suomenkielinen vastine ämpäri kuuluu myös tähän ryhmään.

Dragon ja *semla* eivät kumpikaan ole alun perin ruotsalaisia sanoja, mutta ne ovat tulleet suomeen ruotsin kautta ja tarjoavat suomenkielisessä muodossaan vielä pari kaunista esimerkkiä vokaa-liharmonian vaikutuksista: *rakuuna* ja *sämpylä*. Abessiivissa ("ilman-kaasu") monikossa ja yhdistettynä kysymysliitteeseen sanat ovat varsinaisia taideteoksia: *Rakuunoittako?* *Sämpylöittäkö?* (Suomessa siis *semla*, ja *sämpylä*, tarkoittavat samaa kuin *fralla* Ruotsissa.)

Siivu, kaali ja ruotsin äänemuutokset

Ruotsin kieliopissa on siis tapahtunut muutoksia sen jälkeen kun ruotsista alettiin lainata sanoja suomeen. Sen lisäksi myös ääntäminen on muuttunut paljon. Viikinkiajalla ruotsin kielessä ei esimerkiksi ollut *sje*-äännettä, mutta nykyään sen muunnelmia esiintyy useimmissa murteissa. Lainatussa materiaalis- sa voimme aavistaa tietyn kronologian tähän muutokseen liittyen, vaikka siitä pitääkin va-

roa tekemästä vuorenvarmoja johtopäätöksiä. Suomenruotsin murteissa on nimittäin paljon vaihtelua *sje*-äänteen kohdalla. Uskoisin kuitenkin uskaltavamme arvata, että *kinkku* on lainattu suomeen aikaisemmin kuin *siivu*. *Kinkku* tulee ruotsin sanasta *skinka* (taivutetussa muodossa, tavalliseen tapaan). Aikoinaan *s* ja *k* lausuttiin tässä sanassa erikseen. Kun sana lainattiin suomeen, siinä tapahtui klusterien vähentymä, ja koska konsonantteja tällöin aina poistetaan sanan alusta, sanasta hävisi *s*. *Siivu* tulee ruotsin sanasta *skiva*. Se on ilmeisesti lainattu suomeen myöhemmin, kun ruotsin *sk* ennen etuvokaalia on ehtinyt muuttua *sje*-äänteeksi. Mitä tällöin tapahtuu? No, suomesta puuttui vastaava äänne ja siksi sen tilalle vaihdettiin alkuperäistä parhaiten muistuttava äänne eli *s*. Jälkimmäinen strategia on tuttu myös myöhemmistä ruotsin kautta välittyneistä lainoista, kuten *oranssi*, *pistaasi* ja *suklaa* vastineina ruotsin sanoille *orange*, *pistasch* ja *choklad*.

Ruotsin vokaalit ovat aikojen alusta lähtien pyörineet karusellissa, jonka koukeroita ei oikein voi tässä ruveta selvittämään, mutta katsotaan kuitenkin paria ruotsin äänne- muutosta ja niiden heijastumia nykysuomessa. Sanoissa *kaali*, *kaappi*, *vaaka* ja *maalata* on pitkä *a*-äänne, kun taas niiden ruotsinkielisissä vastineissa *kål*, *skåp*, *våg* (mittausväline) ja *måla* on *å*-äänne (sekin pitkä). Tämä on erinomainen johtolanka siihen, miltä ruotsi kuulosti lainahetkellä. Ruotsissa on siis ollut tässä *a*-äänne, joka on säilynyt suomessa satojen vuosien ajan, kun taas ruotsissa käynnistyi vokaalien tanssi, jonka seurauksena muun muassa kaikki vanhat pitkät *a:t* kohosivat *å:ksi*. Esimerkiksi sanoissa *måndag* ja *plåster* on ruotsissa nykyään lyhyt *å*-vokaali, kun taas suomenkieliset vastineet *maanantai* ja *laastari* kertovat, että lähtökohtana oli näis- säkin tapauksissa pitkä *a*.

Myöhemmin ruotsiin on lisätty uusia sanoja, joissa on pitkä *a*, minkä johdosta *kabel*,

citat ja *tomat* ovat suomeksi *kaapeli*, *sitaatti* ja *tomaatti*.

Tarkastelimme edellä ruotsin pitkien vokaalien taipumusta kohota suuontelossa. Lainatussa materiaalissa on esimerkkejä siitä, miten ruotsin lyhyet vokaalit sen sijaan ovat laskeneet (ääntäminen on muuttunut väljemmäksi), samalla kun niiden alkuperäinen laatu on säilynyt suomessa. Sanojen *yrtti*, *myssy*, *pukki*, *pussi* ja *sinappi* ensimmäiset vokaalit vastaavat siis hyvin sitä, miltä ne aikoinaan kuulostivat sanoissa *ört*, *mössa*, *bock*, *påse* ja *senap*. (Kahdessa viimeisessä sanassa vokaali on sitä paitsi pidentynyt ruotsissa, vaikka *senap* edelleen on lyhyttavuinen monilla suomenruotsalaisilla.)

Yksi asia, joka on hävinnyt ruotsin yleiskielestä (tosin ei kaikista murteista), on vanhat pohjoismaiset diftongit. Suomi kuitenkin auttaa paljastamaan, miltä ne aikaisemmin kuulostivat. Nykyään äännetään *lek*, *lök* ja *hök*, mutta suomen sanoista *leikki*, *laukka* ja *haukka* voidaan melko hyvin aavistaa, miten esi-isämme lausuvat nämä vokaalit. *Rauta* 'järn' lieinee saanut nimensä siitä, että se muuttuu punaiseksi hapettuaan, ja värin nimi olikin *rauð* ennen kuin se monoftongiutui. Se, että myös sanoissa *öre* ja *öskar* aikoinaan oli diftongit, näkyy suomen sanoista *äyri* ja *äyskäri*, vaikka alkuperäinen ääntäminen onkin näissä sanoissa hieman vaikeasti tunnistettavissa.

Tässä jossakin olemme osittain jättäneet kielen, jota kutsumme ruotsiksi. Jatkakaamme entisaikojen pimentoon, ennen kuin päättämme matkamme nyky-Suomeen.

Keihäs ja muita ikivanhoja lainoja

Mitä kauemmaksi kielen historiaan uskaltaudumme, sitä vaikeammaksi asioiden hah-

mottaminen käy. Meillä lieene melko hyvä kuva siitä, miltä ruotsi ja suomi (sekä niiden edeltäjät) ovat näyttäneet pari tuhatta vuotta sitten, mutta kielten väliset kohtaamiset jäävät hieman hämäräksi. Välillä jää epäselväksi, mistä sanat itse asiassa on lainattu. Yksi tällainen esimerkki on *ranta*. Onko lähtökohdaksi pohjoismaainen edeltäjä *strand* vai onko pikemminkin kyse balttilaisesta lainasta? (Vertaa liettuan sanaan *krantas*.) Joskus sekaavuutta aiheuttaa merkitysten muuttuminen. Ruotsin moderni *rep* voidaan tunnistaa suomen sanassa *raippa*, mutta suomenkielinen sana tarkoittaa piiskaa, 'piska'. Suomen *kuva* on ruotsiksi 'bild', mutta sen katsotaan olevan lainaa luultavasti itägermaanista vastineesta ruotsin *skugga*-sanalle (suomeksi varjo). Sanooko se, että ruotsin *fält* on suomeksi *pelto*, jotain esisuomesta tai esiruotsista? (Jos sana olisi lainattu myöhemmin, siitä olisi luultavasti tullut *vältti* tai jotain vastaavaa.)

Tälle yksittäiselle lainalle ei ole juurikaan vertauskohteita, joten emme pääse sen suhteen kovin paljon pidemmälle.

Jotain hyödyllistä tietoa entisaajoista voimme kuitenkin lainasanojen aarreitasta seuloa esiin. Suomen *sairas* 'sjuk' ja *airo* 'åra' paljastavat, että pohjoismaisissa kielissä oli jo kauan ennen viikinkiaikaa sääntö, jonka mukaan *ai* muuttui pitkäksi *a:*ksi ennen *r*-kirjainta. Ja koska pitkästä *a:*sta myöhemmin tuli *å*, ruotsin sanat ovat nykyään muodossa *sår* ja *åra*.

Todella vanhoja ovat myös *merta* ja *terva*, joissa on suomessa säilynyt alkuperäinen *e*-vokaali, vaikka sanat ruotsissa nykyään ovat muodossa *mjärde* ja *tjärna*. *E:n* käsittelemistä tällä tavoin kutsutaan nordistisessa perinteessä murtamiseksi. (Onneksi emme joudu turvautumaan vain suomeen, kun haluamme päätellä vanhempia pohjoismaisia ääntämis-

tapoja. Voimme verrata myös saksan *Herz*-sanaa ruotsin *hjärta*-sanaan ja englannin *helmet*-sanaa ruotsin *hjälm*-sanaan.)

Muinaispohjoismaisen kieliopin jälkiä on nähtävissä sanoissa *rengas*, *lamma* 'fär', *valas* ja *viisas*, jotka on lainattu sanojen *ring*, *lamm*, *val* ja *vis* edeltäjiltä. Näille suomen sanoille on yhteistä *-as*, jolla ei ole suomessa omaa merkitystä. Kantagermaanissa ja kantaskandinaavissa se kuitenkin ilmaisi maskuliini- ja nominatiivimuotoa, joka on myöhemmin rationalisoitu pois skandinaavikielistä. Entä miten sanat alun perin lausuttiin? *Hrengaz*, *lambaz*, *hwalaz* ja *wisaz*.

Oliko kantaskandinaavissa siis *z* eli soinnillinen *s*-ääne? No tottahan toki, mutta siitä on sittemmin tullut *r* kaikissa tytärikielissä. Tästä on olemassa hieman mutkikas todiste suomen sanavarastossa. Islannin sana *geir*(*r*) 'spjutspets' (suomeksi keihäänkärki) oli kantaskandinaavissa *gaizaz*. Eräänlaisen kantasuomen puhujat lainasivat tämän aikaisen muodon *gaizaz*, mutta muunsivat soinnillisen *z*:n *s*:ksi. Ja koska kantasuomessa oli sääntö, jonka mukaan *s* sanan tietyissä kohdissa muuttui *h*:ksi, on nykysuomen vastine ruotsin sanalle 'spjut' *keihäs*. (Viimeisestä komervenkista muistuttava kehitys on nähtävissä myös sanaparissa *gös* ja *kuha*.) On myös olemassa tietyn tyyppinen pora, jonka ruot-sinkielinen nimi on *navare*. Sanan edeltäjä lainattiin suomeen ja sen nykyinen muoto on *napakaira*, jonka jälkiosa *kaira* on sukua sanoille *gaizaz* ja *geir*. Sanassa käytetty *r* osoittaa siis, että *z* oli skandinaavissa ehtinyt vaihtua äänteeksi, joka pikemminkin muistuttaa *r*:ää. Mutta nyt on ehkä aika hypätä ajassa eteenpäin ja nousta takaisin kuivalle maalle.

Äppi, friikki ja nykysuomi

Suomi ei ehkä sittenkään ole aivan niin vastahakoinen kieli kuin tässä artikkelissa on tähän mennessä esitetty. Modernimmissa lainasanoissa sallitaan yhtä ja toista, joka ei

olisi koskaan läpäissyt 1500-luvun katsastusta. Jotkut sanat, kuten *äppi* ja *pinkki*, englannin sanoista *app* ja *pink*, eivät muodoltaan eroa vanhemmista lainoista, mutta englannin *freak*-sanan vastine *friikki* ei näytä olevan peräisin Kalevalan runoista. Vanhasuomalaisten silmälasien läpi tarkastellessaan lukija hätkähtää nähdessään ensin vieraan *f:n*, ja sen jälkeen suu lokahtaa auki, kun huomaa, että tämä germaaninen käenpoika kaiken kukkuraksi on mukana muodostamassa sanan alkuun konsonanttiklusteria. *Stressi*-sanan alussa puolestaan on peräti kolme konsonanttia! Konservatiivinen voi ehkä lohduttautua sillä, että lisävokaalin perinne sanan lopussa vaihtaa kuitenkin olevan vielä hengissä.

Muita nykyaikaisuuksia on nähtävissä ruotsin sanojen *banan*, *dipp* ja *gasell* suomenkielisissä vastineissa *banaani*, *dippi* ja *gaselli*, joiden alussa olisimme entisaikaan odottaneet näkevämme kirjaimet *p*, *t*, *k*. Kompromissina nykyaikaisuuksien joukossa voidaan mainita *krokotiili*, joka sallii konsonanttiklusterin sanan alussa mutta on vaihtanut *d:n* tilalle *t:n*. *Klubi* ruotsin *klubb*-sanan vastineena kuitenkin on moderni molemmilta osin.

Lopuksi Suomesta raportoidaan, että ainakin jotkut puhujat mielellään lausuvat sanan *olympialaiset* ('olympiska spelen') kuin se olisi kirjoitettu muotoon *olumppialaiset*, mikä saattaa osoittaa, että vokaaliharmonia on edelleen varteenotettava voima.

Hårdrock muuten on suomeksi *hevi*.

Uudenkaarlepyyn murteen esimerkit ovat teoksesta *Rööluuvån – En liiti hemsken saago*, jossa Peter Sandström vastaa Nykaabi-tulkinna. 🐉

Kirjoittaja on tutkijaopiskelija Tukholman yliopistossa. Artikkelin on aiemmin julkaistu Språkbruk-lehden numerossa 3/2019. Artikkelin on suomentanut Tarja Larsson.